

ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЛЦОР
(Нови Сад)

ИНДОЕВРОПСКА „ESSE“ ПРЕДИКАЦИЈА ПОСЕДОВАЊА НА СЛОВЕНСКОМ ПЛАНУ*

У раду се анализира развој индоевропских *esse*-конструкција са предикацијом поседовања на словенском плану: Nom (possessum) + **jestь* + Dat (possessor). Оне су потврђене у старословенском и у старосрпском паралелно са новијом *habeo*-структуром, у староруском, где их рано потискује реченица са у + Gen, док се на западнословенском терену, судећи према расположивим подацима, раније губе развојем *habeo*-реченица. Уколико је у позицији посесума била именица која означава физичко или емоционално стање долази до реанализе посесума у предикатив нове, имперсоналне конструкције са дативом дубинског субјекта (експеријенсер). Ове реченице са инфинитивном допуном у периоду старословенског језика почињу да се реанализом развијају у модалне: датив се реанализира као дубински субјекат инфинитивне радње, а некадашња допуна, инфинитив, као дубински предикат. Процес је завршен до периода првих словенских споменика на народним језицима.

Истраживање показује да је један од важних узрока синтаксичке промене промена језичког типа, у овом случају *esse*-типа у *habeo*-тип, којом архаичне структуре долазе у несклад са доминантним номинативним типом језика, те се реанализом развијају у модалне или имперсоналне структуре.

Кључне речи: синтакса, дијахронија, индоевропски, прасловенски, словенски језици, *esse*-предикација поседовања, модалне и имперсоналне реченице

0. Важност језичке типологије у разумевању синтаксичких промена у језику већ дуго је позната у историјској синтакси. Телеолошки виђена, промена језичког типа доводи до реструктурирања синтаксичког система (Lehmann 1974; Dezső 1980), тако што се систем доводи у склад са типом, а норме у склад са системом (Andersen 1990: 13). Током овог дуготрајног развоја старија конструкција понекад и дуго паралелно постоји са новијом, а са ширењем новије две алтернативне конструкције јављају се у односу маркиране (старија) и немаркиране

* Овај рад је резултат истраживања у оквиру пројекта *Историја српског језика*, који финансира Министарство науке Републике Србије.

(новија), при чему је маркирана мање фреквентна и когнитивно сложенија. Њена когнитивна сложеност проистиче на првом месту из чињенице да она више није у складу са доминантним језичким системом, који је одређен синхроним типом језика, односно у складу са типом ка којем се дати језик развија. Након периода коезистенције, маркирана конструкција нестаје из језика, чувајући се евентуално у окамењеним исказима, идиомима, или наставља да живи као периферна, стилски обојена или емфатичка, односно као маркер одређених структура.

Овакав развој, потврђен у историјској синтакси различитих језика, доживеле су и индоевропске *esse*-конструкције за предикацију поседовања на словенском терену.

1. *Esse*-конструкција за предикацију поседовања

1.1. У старословенском језику се јавља наизглед необична конструкција, која је очигледно задавала не мале муке преводиоцима јеванђеља:

ГЛА ВИ ИСЪ · ЧТО ЕСТЪ МЪНѢ И ТЕБѢ ЖЕНО Јв 2/4¹

(λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς · τί ἐμοὶ καὶ σοί, γύναι)²

Исус јој рече: што је мени до тебе жено? (Нови завјет 1967)

Исус јој рече: Шта је теби до мене, жено? (Нови завјет 1984).

Ако се погледају преводи Новог завета на неке друге европске језике, упада у очи њихова разноликост: лат. *et dicit ei Iesus quid mihi et tibi (est) mulier*, нем. *Jesus spricht zu ihr: Was geht's dich an, Frau, was ich tue?* (Лутер), фр. *Jésus lui répondit: Femme, qu'y a-t-il entre moi et toi?* (верзија Louis Segond), енгл. *Jesus saith unto her, Woman, what have I to do with thee?* (King James), *Jesus said, "Woman, why turn to me?"* (The Jerusalem Bible). Примера би се могло још навести, али су и ови довољни као илустрација да ни изворна грчка конструкција, нити њен латински превод, као ни старословенска, нису били довољно разумљиви, те да се у преводима стога јављају различите варијанте. Шта се крије у овој структури?

У старословенској конструкцији, као и у изворној грчкој, препознаје се древна индоевропска *esse*-конструкција за предикацију поседовања. Номинативни тип касног индоевропског (и индоевропских)

¹ Старословенски примери из јеванђеља наводе се према Codex Marianus 1960, а примери из *Суџрасаљског зборника* према Codex Suprasliensis 1956.

² Грчки примери дати су према Nestle-Aland 1985.

језика развија се из ранијег активног типа. У језику активне типологије, у којем не постоји категорија транзитивности, нити субјекатско-објекатски односи, карактеристични за језик номинативне типологије, нема ни глагола „имати“, већ се поседовање предицира структуром са пунозначним глаголом „бити“ („постојати“).³ У праиндоевропском је посесум у номинативу, а посесор у дативу. Оваква употреба индоевропског датива условљена је његовом инваријантном семантиком. Он је првобитно везан за именице активне класе, а рефлекс овога јесте и његова употреба у посебним синтаксичким конструкцијама индоевропских језика, у којима се датив јавља искључиво од именица живо (+) или персонификованих појмова (Гамкрелидзе-Иванов 1984 I: 287). У случају експеријенсера то је и посебна класа именица, која означава појам који је у стању да буде реципијент одређених стања и осећања. Дијахроно посматрано, изворно значење индоевропског датива одговарало би дубинском падежу датива, који Fillmore 1968: 24 дефинише као „the case of the animate being affected by the state or action identified by the verb“.

Тако се горе наведени старословенски пример може представити на следећи начин:

Nom (possessum) +	* <i>jestь</i> +	Dat (possessor) ⁴	
X	постоји	за Y	= „Y има X“

Значење и старословенског и грчког примера било би „шта имамо ти и ја (заједничко), жено?“.⁵ Познато је да се реликти ове праиндоевропске конструкције срећу и у другим индоевропским језицима. На пример, у лат. *est patri meo domus*, где ће се датив с променом језичког типа реинтерпретирати као *dativus possessivus* (Ernout-Thomas 1953: 73).⁶ У хомерском грчком јавља се *τρέϊς δέ μοί εἰσι θύατρες* (Schwyzer 1950: 143). У литавском се ова древна конструкција открива опет у случајевима с „посесивним дативом“: *Nēr mán tėvėlio nēr mán močiūtės*, а у летонском је и данас ово обична конструкција: *man ir nams* (Schmalstieg 1988: 229). Древност овога типа потврђују и одговарајући примери из хетитског, у којима се датив такође тумачи као

³ О језицима активног типа в. нпр. Климов 1972.

⁴ У изразима се користе симболи: Nom = номинатив, Gen = генитив, Dat = датив, Acc = акузатив, Inf = инфинитив.

⁵ Исусово обраћање мајци са „жено“ такође дискурсно маркира „удаљавање“, што се маркира и основном конструкцијом.

⁶ Аутори наглашавају да је у питању „datif de possession, indiquant qu’une chose existe pour quelqu’un“ (курзив J. Г. М.)

посесивни: *ANA ŠEŠ-IA NU.GÁL kuitki* „моме брату (је) ништа“, тј. „мој брат нема ништа“ (Friedrich 1960: 121), а потврде се јављају и у индоиранским и германским језицима (Delbrück 1893: 287–288).

Остаје питање да ли је старословенски пример калк са грчког или се ради о чувању изворне конструкције коју је старословенски преко прасловенског наследио из праиндоевропског. У методолошком погледу, одређена синтаксичка црта у старословенском може се са великом вероватноћом дефинисати као општесловенска (и прасловенска) уколико има системски карактер и уколико се јавља у другим старим словенским језицима (пре свега старосрпском, староруском, старочешком, за које постоји одговарајућа грађа).⁷ На закључак да је реч о изворно словенској, односно наслеђеној прасловенској структури⁸ упућује низ сличних примера из канонских текстова: *нѣстѣ во семоу отьца на земли* Супр. 455, 23, *не вѣ има чадѣ* Лк 1/7, и *се еи вѣ сестра* Лк 10/39, *аште вѣдетѣ етефоу члѣвоу ѿ овецѣ* Мт 18/ 12 итд., као и чињеница да је датив у старословенском падеж дубинског субјекта и у другим типовима конструкција, што значи да црта има системски карактер.⁹ Општесловенски карактер ове конструкције запазио је и Правдин 1956: 82.¹⁰ Једина иновација у односу на изворну индоевропску структуру јесте појава посесума у генитиву уз негирани глагол, што се десило и у балтијским језицима.¹¹ У старословенском се, иначе, паралелно јављају и конструкције са глаголом *имѣти*: *лиси ѣзвинѣ имѣтѣ* Мт 8/20, што је показатељ својерсног језичког превирања.

Esse-конструкција овога типа чувала се и у старосрпским споменицима: *ни да имѣ јестѣ сока ни коѣ фавоте инѣ* (Miklosich 1964,

⁷ Тако се, на пример, и без поређења са грчким текстом може закључити да конструкција *Acc + Inf* у старословенском није изворно словенска јер не задовољава ниједан од два поменута критеријума. Нити је акузатив у словенском систему падеж дубинског субјекта, нити се *Acc + Inf* јавља у споменицима писаним старим словенским језицима.

⁸ Мишљење да је реч о структури дубоке древности изнео је и Мразек 1963: 243.

⁹ Датив се, на пример, као падеж дубинског субјекта јавља у конструкцијама апсолутног датива и *Dat + Inf*.

¹⁰ Правдин, иако примећује архаичност конструкције с дативом, каже да је реч о дативу „с отгеном значења припадљености“.

¹¹ Овај генитив, обично називан „словенски“, требало би стога звати „балто-словенски“, будући да за њега знају и балтијски језици. У литавском, на пример, „логички субјекат“ негираних егзистенцијалних реченица је увек у генитиву, као и директни објекат уз негираних предикате (Mathiassen 1996: 184–185). Слично је и у латонском, с тим што у савременом језику постоји тенденција да се објекат негираних глагола исказује, поред генитива, и акузативом (Mathiassen 1997: 171–172).

CDXCIII), да имъ естъ рока за три мѣсеце да си изидоуть (Стојановић 1929, 34),¹² кои ѿ(сѣ) ти разоумъ (Ringheim 1951: 48), напореда са новијом *habeo*-структуром: и кои села стѣна имаю да га такози и косе (Miklosich 1964, LXXXIII) итд. Илустративан пример превирања јесу потврде обе структуре у истој повељи: а) да имъ е миръ кои ѿ и пѣрво имъ былъ, б) да си имаю сизи миръ (Стојановић 1929, 33), (а) зьгона да имъ нѣ, (б) вѣдъбоу да имаю (Miklosich 1964, LXXXIII). Без дати-ва посесора, конструкција је типична егзистенцијална: ако ли би сина не било (Стојановић 1929, 366).¹³

У староруском се ова конструкција повлачи, а као њој конкурент-на рано се појављује реченица са *у + генитив*: *и нестѣ у насѣ учийшея; и не бе у нихѣ брашна уже* (Стеценко 1977: 85–86), што је данас обична конструкција у руском. Занимљиво је запажање Правдина 1956: 81 да се већ у раном периоду у староруском дативна конструкција јавља по изузетку ако је посесум конкретни појам: *Мстислава, иже бѣ ему от наложницѣ* (73), док наставља да се употребљава ако је посесум апстрактни појам: *была бо ми мысл на пострижение* (81), уп. и *а бояромъ вины нѣтъ* (Борковский 1968: 114). Литература о старочешкој синтакси не даје довољно података о развоју оваквих конструкција, што је вероватно последица њиховог раног губљења, будући да се чешко-словачка група још у средњем веку развија у тип *habeo*-језика, у којем се поседовање исказује глаголом „имати“ (Isačenko 1974: 77).

У савременим словенским језицима овај тип предикације поседовања је периферан. У западнословенским језицима јавља се само у фразеологизмима, редак је на источнословенском терену и спорадично се јавља у јужнословенском ареалу.¹⁴ Са променом језичког типа датив се по правилу реинтерпретирао као посесивни датив, као и у другим индоевропским језицима.

1.2. У старословенском су у позицији посесума потврђене и апстрактне именице које означавају физичка или емоционална стања:¹⁵

¹² Број означава број повеље у издању.

¹³ О егзистенцијалним конструкцијама у староруском в. Грковић-Мејдор 2004: 249–250.

¹⁴ Мразек, делећи словенске језике на основу синтаксијских критеријума, истиче да у погледу исказивања поседовања савремени источнословенски језици генерално припадају *esse*-типу, западнословенски *habeo*-типу, док се на јужнословенском терену семантика поседовања, као и егзистенција исказују помоћу оба предикатора *esse/habere* (Мразек 1990: 34–35, примери на стр. 46).

¹⁵ Понекад је тешко направити оштру разлику између појма физичког и емоционалног стања, посебно у дијахроним истраживањима, будући да се, етимолошки посматрано, називи за емоционална стања често изводе из назива за физичка стања.

мѣнѣ оубо желаниѣ ѣстѣ възвратити сѧ Супр. 203, 24.¹⁶

У истој позицији појављују се и именице **вѣда**, **подова**, **потрѣба**, **нѣжда**, све са основним значењем „потреба“, као и именица **страхъ**.¹⁷ Иако примери са исказаним дативом у старословенском доминирају, датив може и да изостане, чиме се деспецификује посесор: **просити вѣ подова** Супр. 373, 21, **страхъ во ѣстѣ ѣже вѣ нь не быти** Супр. 381,19.¹⁸

Стари словенски споменици нуде богатију грађу. У старосрпском се јављају именице **жалъ**, **жалостъ**, **кривѣна**, **милостъ**, **недрагостъ**, **ноужда**, **потрѣба**, **скрѣвь**, **стыдъ**, **хотѣниѣ** итд. (Грковић-Мејџор 2004: 252): и **вы моу много жало[т]** и **скрѣвь ѡ нѣм** (Ringheim 1951: 59). На основу доступне грађе из историје источнословенских језика, може се закључити да је и у овим језицима слично стање, будући да се у конструкцији са дативом јављају *невоља*, *потреба*, *нужда*, *жалъ*, *страхъ* (Борковский 1968: 179–190). У старочешком се такође реализују најчешће именице сличне семантике: *strach*, *hanba*, *div*, *túha*, *radost*, *trěba*, *netrěba*, *potrěba* итд. (Trávníček 1956: 13; Vondrák 1928: 429).

Овакве структуре се у старословенском по правилу дефинишу као безличне (Ходова 1980: 234–254). Међутим, Večerka 1996: 240–241 сматра да се не може са сигурношћу рећи да ли се именица у старословенском већ адвербијализовала, те допушта двоструку перфекатску трансформацију: **nъžda bě* → 1. **nъžda jestъ byla*, 2. **nъžda jestъ bylo* (?). Мразек 1963: 119–120 одваја случајеве неадвербијализованих и адвербијализованих именица у оваквим структурама, али није сасвим јасно на основу којих критеријума, будући да у старословенским споменицима нема одговарајућих потврда на основу којих би се

¹⁶ Именица **желаниѣ** (уп. **желѣниѣ**) је од глагола **желѣти**, чије је првобитно значење, као и код **хотѣти**, „бити у *сѣлању* жеље, хтења“. На ово упућује и објекатски датив који се уз њих јавља паралелно са акузативом (СС 1994: 215, 764). Ово је архаично стање, траг активне типологије језика, а одлична паралела је старогермански дативни објекат (в. Десницкая 1984: 138–153).

¹⁷ Из прегледа су изостављени предикативи на *-ѣ* именичког порекла (**тѣвѣ**, **годѣ**), који се традиционално сврставају у исти тип старословенских безличних конструкција. Miklosich 1868–1874: 652 сматра да су то окамењени локативи („*godě mi zělo bystъ prošěnyje tvoje valde gratae* (eig. in grato) mihi fuerunt preces tuae“), док Delbrück 1893: 569 оставља могућност и да је реч о дативу. Правдин 1956: 20 претпоставља да су ови прилози именички дативи циља. У сваком случају, они не припадају истом типу изворних *esse*- конструкција.

¹⁸ Потврде у старословенским споменицима су, наравно, ограничене самим оскудним корпусом.

видело да ли именица конгруира са глаголским придевом у предикату. До адвербијализације долази у старим словенским језицима, али је овај процес очигледно био дуготрајан и није истовремено обухватао све именице.¹⁹ У старосрпском је, рецимо, потврђена адвербијализација именице *џилика* (објективна околност), чиме структура постаје имперсонална:²⁰ *стерп. и гдје ви џилика било да люди поставите* (Стојановић 1929, 936), али код именица *ноужда* и *потрѣва* (стање), судећи према малобројним примерима, до овога није дошло: *џеџ кџде ви џе била нџжда* (Стојановић 1929, 162), и *ако ви се такои догоаило да ви потрѣва била воеводи иванишџ* (Стојановић 1934, 714). О адвербијализацији именица, те реанализи структура у имперсоналне на источно- и западнословенском терену сведоче случајеви: *струс. Такоже невола ми било пристати в свѣтъ ходаче в руку*, *стбрус. Жаль ему было того вели* (Борковский 1968: 181, 190), *стчеш. nebylo-li tě hanba?* (Vondrák 1928: 429).

Треба додати да неки аутори сматрају да је изворишна структура оваквих реченица номинална реченица. Овакву претпоставку је изнео Trávníček 1956: 13, ограничавајући се на старочешки материјал (стчеш. *strach mi jest < strach mi*), сматрајући да се копула у њима јавља касније, као последица вербализације номиналних реченица. Међутим, изворна номинална структура је у семантичком погледу еквативна,²¹ те би се у овом случају ипак пре радило о *esse*-структурама, где се појам у дативу (због семантике именице у номинативу) интерпретира као експеријенсер. Ово је у потпуности у складу са изворном индоевропском функцијом датива, а паралела словенским конструкцијама са експеријенсером у дативу јесу индоевропске конструкције са афективним глаголима и субјекатским дативом именица одговарајуће класе активног типа (Гамкрелидзе-Иванов 1984 I: 287).

О томе да се физичка и емоционална стања могу синтаксички конципирати као „посесум“ сведоче старословенски примери с име-

¹⁹ Процес адвербијализације именица у датим конструкцијама требало би свакако детаљније истражити. У руском су неке од њих постале предикативи још у XI веку, док се са другима то догодило тек у XVII веку (в. Милинковић 1988: 58, нап. 28).

²⁰ Имперсоналност подразумева синтаксичку структуру са инконгруентним предикатом (Ivić 1995: 82).

²¹ Lehmann 1974: 115 индоевропске номиналне реченице дефинише као „equational sentences in which a substantive is equated with another substantive, an adjective, or a particle“. О номиналним реченицама в. и Меје 1965: 195–196. За разлику од овакве структуре, у наведеном старословенском примеру *мънѣ оуво желаниѣ џестѣ* предикира се посесија, што се види из трансформације „жеља ми је“ у „имам жељу“ или „моја жеља“.

ницама одговарајуће семантике у *habeo*-структурама: *имамъ нжждж изити* Лк 14/18,²² *потоѣвж же имѣаше* Лк 23/17, *м'ногж тжгж имѣахж* Супр. 51,19, *великж во печаль иматъ о тевѣ* Супр. 225,18, *кфотость имѣаше и сѣмѣрение* Супр. 365,4, *хотатъ стоѣдъ имѣти* Супр. 338, 3,²³ као и старосрпске *habeo*-структуре, на пример: *а за ине трѣжнике да не има печали кѣвѣт ми* (Стојановић 1929, 6), *мы ѣ томъ нѣмамо гнѣва на вы* (Стојановић 1929, 32), *а ми ли хотение и вьсако довоо желание имамо да те виѣмо* (Стојановић 1929, 134).

Међутим, између старијег и новијег типа конструкције успоставља се семантичка разлика. Номинативним *habeo*-структурама топикализује се посесор,²⁴ а постављањем посесора у синтаксичку позицију субјекта истиче се да он контролише стање. Дobar пример је *стел. стоѣда не имѣти* (СС 1994: 632), које значи „свесно не осећати стид (моралну одговорност) због нечега“, као превод грч. ἀνοισχυντεῖν „бити безочан, безобзиран“. За разлику од тога, старијом, *esse*-конструкцијом дубински субјекат је маркиран као експеријенсер, тј. онај ко доживљава стање *x* (Wierzbicka 1966: 93), и стога је датив компатибилан само са предикативима који означавају стања која дубински субјекат доживљава.²⁵ *Esse*-конструкција, којом се у активном типу посесор *системски* исказивао падежом реципијента, у номинативном типу је, дакле, *обележена* као ситуација у којој дубински субјекат нема контролу над ситуацијом.

И данас се овај тип као маркиран чува на словенском плану. Захваљујући чувању старијег *esse*-типа, између осталог, стања субјекта се у словенским језицима могу синтаксички представити као вољна

²² Грчки глагол ἀναγκάζομαι преводи се у старословенском и *esse*- и *habeo*-конструкцијом: *нжда ми естъ / нждж имамъ* (СС 1994: 387), што сведочи о томе да су обе структуре површински експоненти исте дубинске семантике (поседовање).

²³ У старословенском се овакве структуре дефинишу као конструкције у којима је глагол *имѣти* непотпуног значења (СС 1994: 260). Оваква дефиниција полази од номинативног језичког типа, где би *имамъ нжждж* била декомпозиција глагола „морам“.

²⁴ По А. Вјежбицкој, прототипска транзитивна реченица има две предикације које се могу раздвојити. Међутим, у случају реченица са „имати“ не ради се о транзитивности у правом смислу (ове реченице се не могу пасивизирати), а предикација која се тиче објекта не може се концептуално одвојити од предикације која се тиче субјекта (Wierzbicka 1988: 345). Из овога угла посматранио, *esse*- и *habeo*-структура су рефлекс различите топикализације (*x* постоји за мене / *ja* имам *x*).

²⁵ Семантичка компатибилност подразумева да две јединице имају неки заједнички садржај (в. Topolińska 1986: 281). У овом случају реч је, с једне стране, о стањима која су ван контроле дубинског субјекта и, с друге, о дативу као падежу којим се мартира „реципијент“, за разлику од агенса.

(номинативном структуром) или невољна (имперсоналном конструкцијом са експеријенсером у дативу),²⁶ с тим што је могло доћи и до даљег развоја, у зависности од тога да ли је дубински субјекат само експеријенсер (нпр. срп. *Жао ми је*) или је постављен у позицију пацијенса, трпи стање *x*, што се експлицира формом акузатива (срп. *Страх ме је*). Развојем некадашњих именица у предикативе имперсоналних реченица, ове структуре прикључују се реченицама с адвербијалним предикативима.

На крају, ако се упореде конструкције анализиране под 1.1. и 1.2, може се закључити да је у њиховој основи иста древна структура Nom + **jestь* + Dat, а да семантика именице у номинативу условљава интерпретацију датива као посесора или експеријенсера стања. Овакву интерпретацију омогућује изворно индоевропско значење датива. Две семантичке структуре имале су различиту судбину. Структуре са посесором се временом губе или задржавају у словенским језицима као периферне, при чему се датив реанализира као посесивни, док се структуре са експеријенсером реанализом развијају у имперсоналне.

2. Развој модалне конструкције **jestь* / **byti* + Dat + Inf

Словенска модална конструкција **jestь* / **byti* + Dat + Inf бивала је предметом дијахроних истраживања још од зачетака словенске историјске синтаксе. Њоме се, у оквиру анализе синтаксичких функција инфинитива, детаљно бави још Ф. Миклошич (Miklosich 1868–74: 844–873), а највише пажње посвећују јој истраживачи старословенске синтаксе (Dostál 1958, Мразек 1963, Ружичка 1966, Бирнбаум 1968, Георгиева 1969, Ходова 1980, Pallasová 1991, Večerka 1996).²⁷ Свакако треба поменути и веома добру анализу ове структуре на синхронном општесловенском плану коју даје Wierzbicka 1966.

Потврде са глаголом **jestь* срећу се у старословенском језику, а поређење следећег примера са грчким открива да није реч о калку, с обзиром на датив у словенском тексту на месту грчке присвојне заменице:

²⁶ У оквиру анализе српскохрватских имперсоналних реченица, М. Ивић запажа да је агенс (схваћен у најширем смислу) у облику датива ако се означава физиолошка или психолошка појава која се тиче човека (Ivić 1963: 23). Wierzbicka 1986: 408–409 наглашава да се у пољском имперсоналном конструкцијом са експеријенсером у дативу сигнализује да емоције нису под контролом дубинског субјекта, док се номинативом дубинског субјекта сигнализују вољне емоције.

²⁷ Овде су наведени само најважнији радови који се баве овом проблематиком.

нѣстѣ мьнѣ сего дати Мт 20/23

(οὐκ ἔστιν ἐμὸν [τοῦτο] δοῦναι).

У основи ове структуре се налази претходно анализирана *es-se*-конструкција за исказивање поседовања. Инфинитив се првобитно јављао као допуна, чувајући своју изворну дативну семантику девербативне именице:²⁸

[Nom (possessum) + **jestь* + Dat (possessor)] + Inf²⁹

У истој конструкцији се јавља у старословенском и глагол **ѡти**, али у претериталној форми **bē-*, којом се означава трајна радња. тј. стање:³⁰ **и не вѣ имѣ коли понѣ ѣсти**³¹ Мр 6/31.

Будући да је архаична *esse*-конструкција реликт активне типологије индоевропског језика, у периоду када се развија номинативни језички тип на словенском тлу она губи системску мотивацију те долази до *реанализе*: датив се реанализира као дубински субјекат инфинитивне радње, а некадашња допуна, инфинитив, као дубински предикат. Ово се манифестује и тиме што некадашњи посесум може да изостане. Ако постоји, он је реанализиран у објекат, што се морфолошки манифестује формом акузатива: **отѣ сего видѣти ѣстѣ силѣ христо-совѣ** Супр. 413, 15–16.³² Након реанализе Dat + Inf постаје субјекатски конституент: *jestь* + [Dat + Inf]. Како оваква синтаксичка структура, у ранијем језичком типу системска и немаркирана, одступа од уобичајене номинативне, она се развија у модалну:

нѣ нѣстѣ намѣ оувити Супр. 433, 12

„не треба да убијемо“.

²⁸ Синтакса инфинитива у словенским језицима је у целини условљена његовим дативним пореклом, што још једном показује често помињању међузависност морфологије и синтаксе (в. нпр. Yartseva 1990). Граница између морфологије и синтаксе у старим индоевропским језицима није увек стабилна, као што је на примеру готског глагола илустровао В. В. Иванов у предавању одржаном на Берклију 1998. (Ivanov 1998).

²⁹ У наведеном старословенском примеру посесум је у генитиву због присуства негације. Такође треба напоменути да се овде оставља по страни сложена проблематика реда речи.

³⁰ О инваријантном значењу индоевропског форманта *ē* за означавање стања в. Грковић-Мејдор 2002–3, а о овде наведеној форми глагола **byti* и прасловенском несвршеном аористу и имперфекту в. Кузнецов 1961: 116–118.

³¹ Занимљиво је да је дати старословенски пример структурно архаичнији од грчког (καὶ οὐδὲ φαγεῖν ἐκκαίρου), што говори у прилог томе да је реч о аутохтоној словенској конструкцији.

³² У овом примеру датив изостаје пошто је дубински субјекат уопштен.

Процес је свакако дуго трајао. Мразек 1963: 113 наглашава да се модалност инфинитивних конструкција развијала постепено, те да у периоду старословенских споменика процес није био завршен. Старословенски показује превирање у овом погледу, јер се истом конструкцијом исказује и поседовање и модална семантика.

Модални Dat + Inf се јавља и уз друге форме (времена и начине) глагола **вѣти**. Сви овакви примери се по правилу у старословенској синтакси сврставају у исти тип са претходним (Георгиева 1969: 78–81, Ходова 1980: 224–227). Али, ако је реченица модална „уколико се у њој, уз основну информацију коју даје, садржи и оцена те информације“ (Ivić 1973: 85), ове конструкције немају модалну семантику. Најбоља илустрација су примери у којима се Dat + Inf јавља на месту грчког Acc + Inf, у субјекатској позицији, уз безлично употребљен аорист свршене радње **вѣстѣ** „догоди се“. Они у потпуности одговарају конструкцијама у којима се структура јавља уз безличне глаголе типа **кључи сѧ** + Dat + Inf, такође „догоди се“:³³

вѣстѣ же вѣ советѣ вѣторопѣвѣжѣ · ити емоу сквозѣ сѣаниѣ
Лк 6/1.

Појава Dat + Inf у субјекатској позицији у оваквим случајевима је древна, на шта указују и готски примери, у којима се она јавља на истим местима у преводу Новог завета. Паралела са готским је посебно занимљива, будући да германски језици иначе развијају Acc + Inf, као и грчки (Ἐγένετο δὲ ἐν σαββάτῳ διαλορεῦεσθαι αὐτὸν διὰ σπορίμων). У готском се јавља уз *warþ* (стсл. **вѣстѣ**, грч. ἐγένετο). Исти пример из јеванђеља гласи:

Jah warþ in sabbato anþamma frumin gaggan imma þairh atisk.

Inf Dat

(Brugmann-Delbrück 1916: 932)

У исказима са управним глаголом у императиву или потенцијалу, Dat + Inf је у субјекатској позицији, а носилац модалности је лични глаголски облик:

тевѣ вѣди ... старѣшинѣствѣвати сѣ отцемѣ твоимѣ диволомѣ Супр. 166, 4–7 „нека буде ово: ти владаш са оцем својим ђаволом“, **да вѣдетѣ и самѣмоу без вѣда сѣблюсти сѧ** Супр. 548, 18–19, **колико паче ви оужасати сѧ намѣ х̄а исоуса** Супр. 149, 1–2, и **закѣываѣща обнажение свое да емоу не вѣдетѣ видѣти голѣ пѣсини** Супр. 187, 7–9.

³³ И у језику грчког Новог завета ово је субјекат уз безличне изразе (Blass-Debrunner 1961: 210).

**Jestb / *byti + Dat + Inf* у старословенском језику се у целини дефинише као модална конструкција, којом се исказују различите нијансе модалности: објективна (не)могућност, неопходност, обавезност или неизбежност радње исказане инфинитивом (Георгиева 1969: 78). Међутим, анализа показује да се морају разграничити два типа: а) глагол несвршеног вида *јесмь/бѣ* + *Dat + Inf*, архаична конструкција за исказивање поседовања, где се реанализом развило модално значење *целе конструкције*, и б) облици свршеног вида глагола *бѣти* + *Dat + Inf*, где инфинитивна конструкција заузима позицију субјектата, а евентуална модалност проистиче из форме управног глагола. Конструкције под б) су, како је поменуто, древне, и различитог су порекла од модалних конструкција под а).³⁴ Међутим, наслеђени модел *Dat + Inf* (б) вероватно је омогућио реанализу изворних *esse*-конструкција под а).

У староруским споменицима врло рано, већ у документима на брезовој кори, *јесмь/бѣ* + *Dat + Inf* има модално значење: *оуѣ мнѣ не ехати во соуѣдалѣ воскоу коупленъ :г: пи а тоѣ поити соуда* (Зализняк 1995: 357). И у старочешком је њено значење искључиво модално: *lidem jest věděti* (Trávníček 1956: 175). Исто је и у старосрпским споменицима: *а сѣди ганѣ за пѣтъ кои пишете јѣѣ ви је поити ѣ воснѣ на станакаѣ* (Стојановић 1929, 334). Изостанком датива агенс постаје уопштен: *ето како је чѣти јѣѣ се је великостѣ гѣтва ти нецо спорасѣдила на живка лигатикиа* (Стојановић 1929: 226). То значи да се трансформација *esse*-конструкције за предикацију поседовања са инфинитивном допуном у модалну, која је започела у периоду настанка старословенског језика (средина IX века), окончала до времена првих словенских споменика писаним народним језицима. И данас сви словенски језици, изузев бугарског и македонског, имају овај тип инфинитивних реченица којима се исказују различити типови модалности, док се разлике јављају у погледу употребе датива у њима.³⁵

Трансформација изворне конструкције у модалну са дативом дубинског субјекта није словенска специфичност. Исти процес догодио се и у литавском, који такође развија *habeo*-структуру, док је летонски, који чува посесивну конструкцију *esse*-типа, остао структурно

³⁴ Конструкција *Dat + Inf* јавља се, осим у готском, и у неким другим индоевропским језицима (в. Disterheft 1981), али о овој синтаксичкој црти биће речи другом приликом.

³⁵ О овом типу реченица у савременим словенским језицима в. Běličová-Uhlířová 1996: 71–75.

архаичнији (Holvoet 2003: 467–469). Одговарајућу модалну структуру налазимо и у хетитском (Friedrich 1960: 143).³⁶

Сличан развој у модалну конструкцију налазимо и у другим индоевропским језицима, али без падежа дубинског субјекта, чиме се упућује на уопштеност агенса: грч. ἀλλ' οὐκ ἔστι Διὶ Κρονίωνι μάχεσθαι, лат. *ad spectacula est videre, in testu quantum sit caput*, ствнем. *za petōnne ist* (Brugmann-Delbrück 1916: 925–6). Овакав развој није необичан. Структуре са динамички концептуализованим допунама (у овом случају инфинитив), у схеми коју Heine 1993: 41 назива „the Purpose Schema“, и у другим језицима могу бити основа за модалне концепте.

3. Промена језичког типа и реанализа синтаксичких структура.

Као што анализа претходних примера показује, један од важних узрока синтаксичке промене јесте и поступна промена језичког типа. Развој праиндоевропског из језика активне у језик номинативне типологије свакако није био у потпуности завршен до распада индоевропске заједнице, о чему можда најбоље сведочи хетитски. Прасловенски је, по свему судећи, чувао одлике *esse*-језика.³⁷ О ситуацији у касном прасловенском у овом погледу ваљано је сведочанство старословенски, у којем је потврђена *esse*-конструкција за предикацију поседовања. Временом се овај тип реченице потискује, развојем нових структура за предикацију посесије. Она се може чувати као периферна, уз реанализу датива у адноминални (посесивни), у фразеологизмима, или, уколико је посесум означавао физичко или емоционално стање, долази до реанализе у имперсоналну конструкцију којом се дубински субјекат маркира као експеријенсер.

У конструкцији се као допуна могао јавити инфинитив. Са мењањем језичког типа, структура губи системску мотивацију, те и у овом случају долази до дубинске реанализе, при чему датив постаје дубински субјекат инфинитивне радње, за шта је у језику већ постојао модел у првобитним намерним допунама *Dat + Inf*. Посесум (који може и да изостане) постаје објекат инфинитивне радње, добијајући

³⁶ Иако су у хетитском датив и акузатив личне заменице формално једнаки, може се претпоставити да је и овде, као у балто-словенском, реч о дативу, као изворном падежу посесора. Исти облик за датив и акузатив је последица првобитне неиздиференцираности ова два падежа (Гамкрелидзе-Иванов 1984 I: 286).

³⁷ Детаљније образложење даје Isačenko 1974.

форму акузатива, што показује да је дубинску реанализу пратила и површинска промена. Будући да одступа од системског начина исказивања субјекатско-објекатских односа у номинативном типу језика, структура се развила у модалну. У периоду настанка старословенског језика процес је, по свему судећи, био у току, да би се окончао до времена настанка првих споменика на словенским језицима.

Судбина *esse*-предикације поседовања на словенском плану показује да се са променом језичког типа структуре које нису у складу са системом, уколико се чувају, реанализирају и постају маркиране или модалне. Чување маркираних микросистема који одступају од номинативне структуре језика није, наравно, словенска особеност. На пример, латински чува конструкције с безличним глаголима и експеријенсером у акузативу: *pudet me, piget me, miseret me* итд. Слични микросистеми чувају се и у другим индоевропским језицима.³⁸

И, на крају, треба истаћи да се чување датива као падежа дубинског субјекта, архаична црта која сеже до праиндоевропског језика, не може посматрати изоловано од неких других карактеристика прасловенског система. За разлику од индоевропских језика који у пуној мери развијају субјекатско-објекатске односе номинативног језичког типа, те, између осталог, имају пасив и модалне глаголе, потискују датив дубинског субјекта, а стари датив објекта трансформишу у акузатив као општи падеж објекта,³⁹ у прасловенском постоји дубинска семантичка дистинкција актив-медиј (Грковић-Мејџор 2002–3), модални глаголи не постоје, а датив дубинског субјекта се чува, са траговима конструкција са дативним објектом уз глаголе који касније добијају објекатски акузатив. Наравно, одговарајуће компаративно истраживање далеко превазилази оквире овога рада, који се бави само једним синтаксичким микросистемом. Ова закључна запажања имају за циљ да укажу на потребу свеобухватног проучавања развоја језичког *ийа* / *ийова* словенских језика, од система наслеђеног из индоевропског прајезика, преко прасловенског, до савременог стања.

³⁸ Наводећи одговарајуће случајеве из других индоевропских језика, у којима централно место у реченици заузима глагол, који управља номиналним реченичним конституентима, Гухман 1967 их пореди са структурама у ергативним језицима.

³⁹ Историја грчког језика, на пример, сведочи о томе како акузатив, који се уопштава као падеж објекта, потискује остале објекатске падеже, а слична појава документована је и у историјском развоју германских језика (Десницкая 1984: 137–138).

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Бирнбаум 1968:** Генрих Бирнбаум, Общеславянское наследие и иноязычные образцы в структурных разновидностях старославянского предложения, *American Contributions to the Sixth International Congress of Slavists*, The Hague: Mouton, 1–35.
- Борковский 1968:** В. И. Борковский, *Сравнительно-исторический синтаксис восточнославянских языков. Типы простого предложения*, Москва: Наука.
- Гамкрелидзе / Иванов 1984:** Т. В. Гамкрелидзе / Вяч. Вс. Иванов, *Индоевропейский язык и Индоевропейцы I–II*, Тбилиси: Издательство Тбилисского университета.
- Георгиева 1969:** В. Л. Георгиева, Безличные предложения по материалам древнейших славянских памятников (особенно старославянских), *Slavia XXXVIII*, 63–90.
- Грковић-Мејдор 2002–3:** Јасмина Грковић-Мејдор, Прасловенски глаголи стања на индоевропском плану, *Зборник Мајице српске за класичне студије* 4–5, 87–94.
- Грковић-Мејдор 2004:** Јасмина Грковић-Мејдор, Имперсоналне конструкције у старосрпском језику, *Научни саставак слависта у Вукове дане* 33/1, 249–261.
- Гухман 1967:** М. М. Гухман, Конструкция с дательным / винительным лица и проблема эргативного прошлого индоевропейских языков, у: *Эргативная конструкция предложения в языках различных типов*, Ленинград: Наука, 58–73.
- Десницкая 1984:** А. В. Десницкая, *Сравнительное языкознание и история языков*, Ленинград: Наука.
- Зализняк 1995:** А. А. Зализняк, *Древненовгородский диалект*, Москва: Языки русской культуры.
- Климов 1972:** Г. А. Климов, К характеристике языков активного строя, *Вопросы языкознания*, 4, 3–13.
- Кузнецов 1961:** П. С. Кузнецов, *Очерки по морфологии праславянского языка*, Москва: Издательство Академии наук СССР.
- Милинковић 1988:** Љубо Милинковић, *Дайив у савременом руском и српскохрватском језику*, Београд: Научна књига.
- Мразек 1963:** Роман Мразек, К дативно-инфинитивным конструкциям в старославянском языке, *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské university XII* (A11), 107–126.
- Мразек 1990:** Роман Мразек, *Сравнительный синтаксис славянских литературных языков. Исходные структуры простого предложени*, Brno: Univerzita J. E. Purkyně.
- Нови завјет 1967:** Нови завјет, у: *Светио йисмо Сѣарога и Новога завјейѣ* (прев. Вук Стеф. Караѿић), Београд: Издање Британскога и иностранога библијскога друштва.
- Нови завјет 1984:** *Нови завјейѣ*, Београд: Свети архијерејски синод Српске православне цркве.

- Правдин 1956:** А. Б. Правдин, Дательный приглагольный в старославянском и древнерусском языках, *Ученые записки Института славяноведения XIII*, 3–120.
- Ружичка 1966:** Р. Ружичка, О понятии „заимствованный синтаксис“ в свете теории трансформационной грамматики, *Вопросы языкознания*, 4, 80–96.
- СС 1994:** *Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков)* [ред. Р.М. Цейтлин, Р. Вечерка, Э. Благова], Москва: Русский язык.
- Стеценко 1977:** А. Н. Стеценко, *Исторический синтаксис русского языка*, Москва: Высшая школа.
- Стојановић 1929, 1934:** Лjub. Стојановић, *Старе српске њовеле и њисма I/1–2* (Зборник за историју, језик и књижевност српског народа XIX).
- Ходова 1980:** К. И. Ходова, *Простое предложение в старославянском языке*, Москва: Наука.
- Andersen 1990:** Henning Andersen, The Structure of Drift, *Historical Linguistics 1987* [eds. Henning Andersen and Konrad Koerner], Amsterdam / Philadelphia: Jonh Benjamins Publishing Company, 1–20.
- Běličová / Uhlřová 1996:** Helena Běličová / Ludmila Uhlřová, *Slovanská věta*, Praha: Euroslavica.
- Blass / Debrunner 1961:** F. Blass / A. Debrunner, *A Greek Grammar of the New Testament and Other Early Christian Literature*, Chicago / London: The University of Chicago Press.
- Brugmann / Delbrück 1916:** Karl Brugmann / Berthold Delbrück, *Grundriss der vergleichenden Grammatik der Indogermanischen Sprachen II/3*, Strassburg: Karl J. Trubner.
- Codex Marianus 1960:** *Codex Marianus glagoliticus* [ed. V. Jagić], Graz: Akademische Druck- U. Verlagsanstalt.
- Codex Suprasliensis 1956:** *Codex Suprasliensis I–II* [ed. S. Severjanov], Graz: Akademische Druck- U. Verlagsanstalt.
- Delbrück 1893:** Berthold Delbrück, *Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen 1*, Strassburg: Karl J. Trübner.
- Dezsó 1980:** László Dezsó, Grammatical Typology and Protolanguages, *Linguistic Reconstruction and Indo-European Syntax* [ed. Paolo Ramat], Amsterdam: John Benjamins B. V, 17–26.
- Disterheft 1980:** Dorothy Disterheft, *The Syntactic Development of the Infinitive in Indo-European*, Columbus: Slavica.
- Dostál 1958:** Antonín Dostál, K infinitivním vazbám, zvláště v staroslověnině, *Studie ze slovanské jazykovědy (Sborník k 70. narozeninám akademika Františka Trávníčka)*, 255–261.
- Ernout / Thomas 1953:** Alfred Ernout / François Thomas, *Syntaxe latine*, Paris: Librairie C. Klincksieck.
- Fillmore 1968:** Charles J. Fillmore, The Case for Case, *Universals in Linguistic Theory* [eds. Emmon Bach, Robert T. Harms], New York / Chicago / San Francisco / Atlanta / Dallas / Montreal / Totonto / London: Holt, Reinhart and Winston, Inc, 1–88.
- Friedrich 1960:** Johannes Friedrich, *Hethitisches Elementarbuch*, Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.

- Heine 1993:** Bernd Heine, *Auxiliaries. Cognitive Forces and Grammaticalization*, New York / Oxford: Oxford University Press.
- Holvoet 2003:** Axel Holvoet, Modal constructions with ‘be’ and the infinitive in Slavo-nic and Baltic, *Zeitschrift für Slawistik* 48/4, 465–480.
- Isačenko 1974:** Alexander V. Isačenko, On ‘Have’ and ‘Be’ Languages (A Typologi-cal Sketch), *Slavic Forum. Essays in Linguistics and Literature* [ed. Michael S. Flier], The Hague / Paris: Mouton, 43–77.
- Ivanov 1998:** Vyacheslav V. Ivanov, *Indo-European Syntactic Rules and Gothic Mor-phology* (предавање одржано на Берклију, САД, 3. априла 1998, електронска верзија: http://www.humnet.ucla.edu/pies/pdfs/IESV/1/VVI_Gothic_syntax.pdf).
- Ivić 1963:** Milka Ivić, Osnovne tipološke karakteristike srpskohrvatske impersonalne rečenice, *Књижевности и језик*, 1, 18–24.
- Ivić 1973:** Milka Ivić, Problematika modalnih rečenica, *Otázky slovanské syntaxe*, III: Sborník symposia „Modální výstavba výpovědi v slovanských jazycích“, Brno: Universita J.E. Purkyně, 85–91.
- Ivić 1995:** Milka Ivić, *Lingvistički ogleđi*, Beograd: Biblioteka XX vek.
- Lehmann 1974:** Winfred P. Lehmann, *Proto-Indo-European Syntax*, Austin / London: University of Texas Press.
- Mathiassen 1996:** Terje Mathiassen, *A Short Grammar of Lithuanian*, Columbus: Slava Publishers.
- Mathiassen 1997:** Terje Mathiassen, *A Short Grammar of Latvian*, Columbus: Slavica Publishers.
- Meje 1965:** Antoan Meje, *Uvod u uporedno proučavanje indoevropskih jezika*, Beograd: Naučna knjiga.
- Miklosich 1868–74:** Fr. Miklosich, *Vergleichende Syntax der slavischen Sprachen*, Wien: Wilhelm Braumüller.
- Miklosich 1964:** Fr. Miklosich, *Monumenta serbica. Spectantia historiam Serbiae Bos-nae Ragusii*, Graz: Akademische Druck — U. Verlagsanstalt (reprint).
- Nestle / Aland 1985:** Nestle / Aland, *Novum testamentum graece*, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.
- Pallasová 1991:** Eva Pallasová, Sémantika možnosti a nutnosti v staroslovenštině, *Slavia* 60/3, 264–274.
- Ringheim 1951:** Allan Ringheim, *Eine altserbische Trojasage*, Prague-Upsal, Imprimerie de l’état à Prague.
- Schmalstieg 1988:** William R. Schmalstieg, *A Lithuanian Historical Syntax*, Colum-bus: Slavica.
- Schwyzer 1950:** Eduard Schwyzer, *Griechische Grammatik II: Syntax und syntak-tische Stilistik*, München: C.H. Beck’sche Verlagsbuchhandlung.
- Topolińska 1986:** Zuzanna Topolińska, Grammatical Functions of Noun Phrases in Balkan Slavic Languages and the So-called Category of Case, *Case in Slavic* [eds. Richard D. Brecht, James S. Levine], Columbus: Slavica Publishers, 280–295.
- Trávníček 1956:** František Trávníček, *Historická mluvnice česká III: Skladba*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Večerka 1996:** Radoslav Večerka, *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax III: Die Satztypen: Der einfache Satz*, Freiburg: Weiher Verlag.

- Vondrák 1928:** Wenzel Vondrák, *Vergleichende slavische Grammatik II: Formenlehre und Syntax*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Wierzbicka 1966:** Anna Wierzbicka, Славянский dativus cum infinitivo, *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* X, 82–102.
- Wierzbicka 1986:** Anna Wierzbicka, The Meaning of a Case: A Study of the Polish Dative, *Case in Slavic* [eds. Richard D. Brecht, James S. Levine], Columbus: Slavic Publishers, 386–426.
- Wierzbicka 1988:** Anna Wierzbicka, *The Semantics of Grammar*, Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Yartseva 1990:** Viktoria N. Yartseva, General and Specific Tendencies in Historical Change of Language Type, *Language Typology 1987: Systematic Balance in Language* [ed. Winfred P. Lehmann], Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 3–16.

Summary

Jasmina Grković-Major

THE INDO-EUROPEAN *MINI EST* CONSTRUCTION IN SLAVIC

This article deals with the transformation of the Indo-European possessive construction Nom (possessum) + **jestb* + Dat (possessor) in Slavic. This construction is attested in Old Church Slavonic and Old Serbian, together with a new type of possessive predication with the verb “have”. It also exists in Old Russian, where a new structure with *u* + Gen was introduced early on. In the later development of Slavic languages it disappears or becomes obsolete, with the reanalysis of the dative into a possessive adnominal. If a noun denoting physical or emotional state was *possessum*, it was reanalyzed in Slavic languages as a predicative of a new impersonal construction where the dative denotes an experiencer.

If this possessive construction had an infinitive complement, it was reanalyzed as a modal construction **jestb* + [Dat + Inf]. So, Dat + Inf occupies the subject position and the dative becomes the logical subject of the infinitive action. This process started in the period of Old Church Slavonic and was completed by the time the first Slavic vernacular documents appeared.

This analysis shows that one of the important reasons for syntactic change is the change of a language type, in this case, the change of the *esse-* to the *habeo-*type. Archaic *esse-*structures became incompatible with the dominant nominative language type, so they either disappeared or changed into modal or impersonal structures.